ФЗ3

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

ФЕДОРЕНКО АЛЛА ФЕДОРІВНА

УДК 159.947.3 : 371.125

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПОДОЛАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ-ПРАКТИКІВ

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

НБ НПУ
100196925

Київ – 2008

5993
БІБЛІОТЕКА
НПУ імені М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі практичної психології та психотерапії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник – доктор психологічних наук, професор
Пов'якель Надія Іванівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
Інститут соціології, психології та управління,
завідувач кафедри практичної психології та
психотерапії

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Чернобровкін Володимир Миколайович,
Луганський національний університет
імені Т. Г. Шевченка,
завідувач кафедри психології;

кандидат психологічних наук, доцент
Хомич Галина Олексіївна,
Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
професор кафедри загальної та практичної психології

Захист відбудеться 19 листопада 2008 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова 9.

Автореферат розісланий 14 жовтня 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Л. В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Соціально-економічні перетворення, що відбуваються у суспільстві, висувають підвищені вимоги до професійних якостей сучасного фахівця, тому однією з актуальних проблем сьогодення виступає проблема розвитку та активізації професійного адаптивного потенціалу його особистості. Актуальність вивчення проблеми адаптації й подолання дезадаптації до професійної діяльності зумовлюється стресогенністю ситуацій життєдіяльності людини, що виникають найчастіше у так званих допомагаючих професіях системи "людина-людина". Виникнення специфічних адаптивних труднощів до різних форм професійної діяльності фахівців у галузі теорії та практики сучасної психології у різних професійних ситуаціях зумовлює необхідність вивчення та виявлення психологічних чинників, шляхів і засобів попередження та подолання професійної дезадаптації майбутніх фахівців.

Потребою сьогодення є підвищення ефективності та якості професійної підготовки психолога-практика, що дозволяє підвищити рівень його адаптації, прогнозувати та упереджувати виникнення проблем професійної дезадаптації. Необхідно відмітити, що професійна дезадаптація психологів-практиків викликана активізацією деструктивно спрямованих чинників особистісного та соціального характеру, які здійснюють вплив на формування особистості та її психологічної готовності до професійної діяльності, спричиняють її труднощі та проектують як очікувані, так і несчікувані проблемні ситуації.

Актуальні проблеми підготовки психологів у системі вищої школи зумовили появу досить значної кількості досліджень професійно важливих якостей та психологічних механізмів, що полегшують професійну адаптацію входження у професію і вирішення професійних завдань (Є. Ю. Альошина, Н. О. Амінов, В. Ю. Большакова, О. Ф. Бондаренко, Ф. Є. Василюк, Ж. П. Вірна, І. А. Володарська, Л. В. Долинська, А. І. Донцова, В. П. Захарова, Ю. Н. Ємельянова, І. А. Кайдановська, Н. Ф. Литовченко, О. Г. Солодухова, В. Г. Панок, Л. А. Петровська, Н. І. Пов'якель, Є. О. Помиткін, Н. В. Пророк, Т. М. Титаренко, Л. В. Уманець, Н. В. Чепелєва, Л. Ю. Хрящова, Н. Ф. Шевченко, Л. П. Шумакова, І. М. Юсупова, В. М. Ямницький, Т. С. Яценко та ін.). Дослідженнями визначено актуальні психологічні проблеми адаптації студентів – майбутніх психологів до умов навчання, успішність оволодіння програмою підготовки, деякі технологічні питання підготовки фахівців, пропонуються різні моделі структури особистості психолога, що підвищують рівень професійної адаптації.

Розв'язання проблем професійної адаптації/дезадаптації у процесі підготовки психологів зумовили визначення основних вимог до змісту їх підготовки (В. Г. Панок); розробку концепції професійної підготовки психологів, визначення змісту понять "психологічна готовність психолога" та "професійна компетентність" (Н. В. Чепелєва, Н. Ф. Шевченко); психологічних передумов здатності до професії психолога, функцій і класів професійно-психологічних завдань психолога-практика та визначення основних характеристик його діяльності (Н. І. Пов'якель, Н. В. Пророк); особливості розвитку особистості психолога у процесі професійної підготовки (О. Ф. Бондаренко, І. С. Булах, Л. В. Долинська, П. В. Лушин, Т. С. Яценко та ін.).

Однак вирішення означених проблем перебуває поки що у стадії осмислення. Слід зазначити обмежену кількість досліджень, спрямованих безпосередньо на вивчення

етапу професійної адаптації і виділення у ньому факторів, які спричиняють появу дезадаптації у професіях системи "людина-людина" і, зокрема, у професії психолог, орієнтований на вирішення практичних завдань – психолог-практик.

У цьому аспекті важливим стає наукове вивчення особливостей проявів і розвитку професійної дезадаптації майбутнього психолога та формування механізмів її попередження і подолання. Саме від цього залежить успішність професійної діяльності, професійне та особистісне зростання майбутніх психологів-практиків. У зв'язку з цим постає питання вивчення психологічних передумов прогнозування успішності професійної адаптації та чинників її попередження і подолання у майбутніх фахівців. Нажаль, психологічні чинники попередження і подолання професійної дезадаптації психологів саме в процесі фахової підготовки у ВНЗ, можливості її прогнозування практично не розглядалися ні як предмет психологічного дослідження, ні як необхідна технологічно важлива складова ефективної професійної діяльності психолога-практика, що робить вивчення проблеми вкрай актуальною.

Таким чином, соціальна і психологічна значущість визначеної проблеми, а також її недостатнє вивчення зумовили вибір теми нашого дисертаційного дослідження: "Психологічні чинники попередження та подолання професійної дезадаптації у майбутніх психологів-практиків".

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження входить до плану науково-дослідних робіт кафедри практичної психології та психотерапії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова "Удосконалення підготовки психологів на різних освітньо-кваліфікаційних рівнях: бакалавр, спеціаліст, магістр" наукового напряму "Зміст освіти, форми, методи і засоби фахової підготовки вчителів". Тема дисертації затверджена Вченою Радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 6 від 25 грудня 2003 року) та узгоджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 9 від 23 листопада 2004 року).

Мета дослідження – визначити психологічні чинники та особливості професійної дезадаптації у майбутніх психологів-практиків, а також шляхи й механізми її попередження та подолання.

Обрана мета зумовила такі *завдання дослідження*:

1. Визначити теоретичні підходи до розробки проблеми професійної дезадаптації у майбутніх психологів-практиків.

2. Обгрунтувати систему чинників попередження та подолання професійної дезадаптації у майбутніх психологів.

3. Виявити особливості професійної адаптивності, професійної адаптованості та професійного адаптивного потенціалу як психологічних чинників попередження і подолання професійної дезадаптації у студентів психологів.

4. Визначити специфіку взаємозв'язку психологічних особливостей та проявів професійної дезадаптації у студентів – майбутніх психологів.

5. Обгрунтувати, розробити та апробувати систему роботи з попередження і подолання професійної дезадаптації у майбутніх психологів.

В основу дослідження покладено **припущення** про те, що професійна дезадаптація у майбутніх психологів-практиків є наслідком ускладнення процесів професійної

адаптації за умов несформованості професійної адаптивності й професійної адаптованості як механізму інтеграції особистісних властивостей та впливу професійного середовища, що порушують процес саморегуляції та негативно впливають на професійний адаптивний потенціал особистості. Розвиток професійного адаптивного потенціалу особистості, попередження та подолання професійної дезадаптації психолога-практика може активізуватися у системі фахової підготовки у ВНЗ за умов розвитку психологічних механізмів самоусвідомлення, саморегуляції і саморозвитку шляхом застосування в системі підготовки психологів-практиків розвивально-адаптивних психотехнологій (РАПС).

Об'єкт дослідження – професійна дезадаптація та шляхи її попередження і подолання.

Предмет дослідження – психологічні чинники та особливості попередження і подолання професійної дезадаптації у майбутніх психологів-практиків.

Методи дослідження. У процесі дослідження для розв'язання поставлених завдань та перевірки висунутого припущення були застосовані *теоретичні методи*: теоретичний аналіз проблеми, узагальнення наукової літератури з проблематики дослідження, систематизація наукових літературних джерел, порівняння та узагальнення даних; *емпіричні методи*: анкетування, тестування, в тому числі опитувальники і спостереження, індивідуальні та групові бесіди; констатувальний та формувальний експерименти.

Для досягнення цілей дослідження застосовувався комплекс психодіагностичних методик, який складався із блоків: *І блок – діагностика адаптивного потенціалу особистості:* багаторівневий особистісний опитувальник "Адаптивність" А. Маклакова та С. Черняніна; *діагностика особистісних якостей* – методика "Незакінчені речення" А. Філіпса (адаптація А. М. Прихожан); *діагностика особливостей самоусвідомлення студентів-психологів із різним рівнем адаптивного потенціалу* – методика "Особистісний семантичний диференціал Ч. Осгуда" (ОД) (адаптованого в НДІ імені В. М. Бехтєрєва); *ІІ блок – діагностика адаптивності/дезадаптивності в системі самоусвідомлення:* опитувальник СПА К. Роджерса-Р. Даймонта; *ІІІ блок – діагностика особистісного симптомокомплексу адаптованості/дезадаптованості:* опитувальник ЕРІ (Г. Айзенка), особистісний опитувальник Р. Кеттелла –16–PF (форма С). Отримані експериментальні результати опрацьовувалися за вимогами статистичного аналізу з якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням. У роботі використовувалися методи факторного аналізу, комп'ютерної обробки експериментальних результатів (програма SPSS 12.0), статистичного аналізу отриманих даних та якісної інтерпретації результатів дослідження.

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів полягають у тому, що:

– *вперше* проведено системне теоретико-експериментальне вивчення чинників попередження та подолання професійної дезадаптації психологів-практиків; встановлено зміст і характеристика внутрішніх та зовнішніх чинників професійної дезадаптації; розглянуто адаптацію/дезадаптацію у площині структурно-системного підходу; визначено психологічні чинники професійної дезадаптації, які порушують процес саморегуляції та сприяють виникненню професійної дезадаптації; визначено

симптомокомплекси особистісних властивостей (уразливі та стійкі), що зумовлюють виникнення професійної адаптації/дезадаптації; встановлено експериментальним шляхом психологічні чинники та механізми попередження і подолання професійної дезадаптації; обґрунтовано специфіку особистісних профілів студентів-психологів у контексті професійної дезадаптації;

– *поглиблено та уточнено* диференційовану методику діагностики професійної дезадаптації у майбутніх психологів-практиків; специфіку психопрофілактики та психокорекції психологічних чинників професійної дезадаптації; сутність адаптивного потенціалу студента-психолога шляхом активізації професійної адаптивності та професійної адаптованості, розвиток яких забезпечує формування професійного адаптивного потенціалу;

– *набуло подальшого розвитку* знання щодо специфіки та активізації адаптивного потенціалу студентів-психологів шляхом експериментального підтвердження існування професійного адаптивного потенціалу, змістовного наповнення цілеспрямованого впливу на розвиток психологічних чинників попередження і подолання професійної дезадаптації психологів у системі фахової підготовки у ВНЗ з позиції активізації розвитку психологічних механізмів самоусвідомлення, саморегуляції і саморозвитку шляхом застосування в системі підготовки психологів-практиків розвивально-адаптивних психотехнологій (РАПС).

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що структурований і апробований у дисертаційному дослідженні психодіагностичний комплекс та авторська програма розвитку професійного адаптивного потенціалу студентів-психологів як чинника профілактики і подолання професійної дезадаптації у системі фахової підготовки можуть застосовуватися викладачами ВНЗ при підготовці психологів та практичних психологів. Авторський спецкурс "Психологія професійної адаптації/дезадаптації" успішно апробований у навчальному процесі та може бути рекомендований для підготовки майбутніх вчителів та психологів у навчальних закладах різного рівня акредитації та підвищення кваліфікації. Отримані результати дають можливість викладачам вищих навчальних закладів оптимізувати і вдосконалювати процес активізації розвитку психологічних механізмів самоусвідомлення, саморегуляції і саморозвитку шляхом застосування в системі підготовки психологів розвивально-адаптивних психотехнологій, зокрема, у напрямку розвитку адаптивного потенціалу у контексті професійної адаптації психологів-практиків.

Результати дисертації *впроваджено* автором у навчально-виховний процес підготовки майбутніх фахівців освітянської галузі у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова (Довідка № 07–10/1011 від 20.05.08 р.), у Ізмаїльському державному гуманітарному університеті (Довідка № 1-7/539 від 12.05.08 р.), у Київській середній школі № 78 (Довідка № 242 від 15.05.08 р.).

Особистий внесок автора. Розроблені наукові положення й одержані теоретичні та емпіричні результати є самостійним внеском автора у розвиток досліджень професійної адаптації/дезадаптації як чинника розвитку професійного адаптивного потенціалу у майбутніх психологів, психологів-практиків, розробку психолого-педагогічних засобів їх психодіагностики та розвитку. У Навчально-практичному комплексі з дисципліни "Психологія конфлікту" авторськими є результати

експериментального дослідження чинників та проявів професійної дезадаптації. У навчально-методичному посібнику "Практична психологія: Комплекс типових навчальних програм" авторськими є програми з дисциплін "Психопрофілактика і психокорекція відхилень у поведінці", "Юридична психологія", в яких здійснено структурування змісту освіти з проблеми підготовки психологів у вищій школі, проблем професійної адаптації/дезадаптації студентів.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення і висновки дисертаційного дослідження доповідалися, обговорювалися і отримали схвалення на засіданнях кафедри практичної психології та психотерапії НПУ імені М. П. Драгоманова; результати дослідження викладено на звітних наукових конференціях викладачів та аспірантів НПУ імені М. П. Драгоманова (Київ, 2003, 2005, 2006, 2007); доповідалися та обговорювалися на Міжнародному семінарі "Методика конфліктологічної експертизи" (Київ, 2001); всеукраїнській науково-практичній конференції: "Проблеми вищої педагогічної освіти у світлі рішень II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти України" (Київ, 2002); всеукраїнській конференції: "Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість" (Київ, 2003, 2004, 2005); Міжнародній науково-практичній конференції "Методологія та технології практичної психології в системі вищої школи" (Київ, 2007); всеукраїнській конференції "Психолого-педагогічний супровід навчально-професійної діяльності психологів (Ізмаїл, 2008); Міжнародній науково-практичній конференції "Проблеми духовності в психології розвитку особистості"(Ніжин, 2008).

Публікації. Зміст та результати теоретичного та експериментального дослідження відображено у 16 публікаціях автора: 7 одноосібних статей у науково-фахових виданнях, затверджених ВАК України; 4 статі – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій, 5 – навчально-методичні розробки.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаної літератури (264 найменувань, із яких – 30 іноземними мовами), додатків на 34 сторінках. Основний зміст дисертації викладено на 180 сторінках комп'ютерного набору. Робота містить 27 таблиць, 16 рисунків на 23 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 270 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, сформульовано припущення, висвітлено наукову новизну, практичне значення дослідження, наведено дані про апробацію та впровадження одержаних результатів.

У **першому розділі** – *"Теоретичні засади вивчення проблеми психологічних чинників професійної дезадаптації та шляхів її попередження і подолання"* подано результати теоретико-методологічного аналізу проблематики дослідження адаптації/дезадаптації, професійної дезадаптації, професійної адаптації, адаптивності, адаптованості, соціалізації, визначено роль та характер впливу професійної дезадаптації на процес становлення особистості психолога у системі підготовки у вищій школі. Систематизовано, виходячи з цілей дослідження, теоретичні підходи до дослідження дезадаптації, професійної дезадаптації, адаптивності як характерної особливості

особистості та адаптованості як стану набуття адаптації в контексті досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених. Здійснивши аналіз наукових першоджерел з обраної проблематики, ми дійшли до висновку, що дослідження професійної дезадаптації носять системний характер і відзначаються поетапністю у констатації її чинників, та, водночас, різноманітністю підходів у дослідженні проблеми професійної дезадаптації. Проте, у контексті теоретичних засад вивчення проблеми, означені дослідження не мають цілісності та завершеності. В першу чергу, це стосується визначення самого змісту поняття "дезадаптація", характеристики її сутності, ролі, структури, специфіки розвитку, проявів, чинників та механізмів, на які звертають увагу як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники (Ю. О. Александровський, Д. О. Андреєва, С. Д. Артемов, В. Г. Асєєв, Ф. Є. Василюк, Б. Г. Вяткін, О. М. Жмиріков, О. І. Зотова, Т. К. Кончанін, І. К. Кряжова, М. А. Мкртчян, А. А. Налчаджян, М. І. Наєнко, Г. С. Нікіфоров, Б. Д. Паригін, А. О. Реан, Г. Айзенк, Г. Гартманн, Т. Парсонс, Л. Філіпс, З. Фройд та ін.).

Існує тенденція до обґрунтування феномену "дезадаптація" з основних позицій у його визначенні, зокрема, позицій якісного функціонування процесу адаптації та соціалізації; функціонування пристосувальних механізмів особистості; існування та функціонування захисних механізмів особистості; функціонування адаптивних механізмів особистості як реакції на деструктивні проблемні ситуації, що спроектовані довкіллям тощо. Водночас, існує суперечність у констатації феномену "професійна дезадаптація", що визначається як з позиції загального процесу особистісної дезадаптованості, так і з позиції порушення процесу адаптації внаслідок неефективної взаємодії особистості із соціальним оточенням. В контексті дискусійності щодо чіткості причин дезадаптації, виникає необхідність в уточненні механізмів, що забезпечують розгортання професійної дезадаптації в процесі фахової підготовки у ВНЗ.

Більшість авторів (Ф. Б. Березін, Е. В. Вітенберг, М. А. Дмитрієва, Л. М. Мітіна, Л. Ф. Мирзаянова, А. О. Реан та ін.) розглядають професійну адаптацію в контексті ефективного функціонування особистості та визначають порушення у професійній адаптації з позиції активізації таких механізмів як: порушення динамічної рівноваги в системі "людина – професійне середовище"; порушення в професійній діяльності, які за фізіологічними та психологічними ознаками дезадаптації відповідають ознакам стресу; порушення загального адаптивного процесу особистості тощо. Встановлені причини порушень у набутті адаптивного потенціалу особистості спричиняють розвиток дезадаптивності, зокрема, в контексті професійної діяльності психолога. Існування внутрішніх та зовнішніх чинників, які деструктивно впливають на особистість психолога, зумовлює активізацію психологічних механізмів, які спричиняють появу професійної дезадаптованості.

В даному контексті наукові дослідження з визначення чинників та механізмів попередження і подолання професійної дезадаптації, в умовах навчання у ВНЗ, враховують досягнення особистістю стану адаптованості в процесі її взаємодії з професійним середовищем. Даний стан досягається шляхом цілеспрямованого формування особистості професіонала, розвитку його здібностей до ефективної адаптації на основі врахування специфіки професійної адаптації/дезадаптації у професійній підготовці студентів-психологів (О. Ф. Бондаренко, П. В. Лушин, В. Г. Панок, О. Л. Подоланюк, Н. І. Пов'якель, В. А. Семиченко, І. А. Слободянюк,

Н. В. Чепелєва, Л. І. Уманець, О. О. Холодова, С. В. Яремчук, Т. С. Яценко та ін.). Визначено умови, що забезпечують попередження і подолання професійної дезадаптивності та професійної дезадаптованості студента-психолога: формування спрямованості майбутнього психолога-практика на оволодіння практичними знаннями, уміннями, навичками та психолого-педагогічними знаннями в цілому (П. В. Лушин, В. А. Семиченко, С. В. Яремчук); формування особистісної позиції в процесі оволодіння спеціальністю психолога (О. Л. Подоланюк, І. А. Слободянюк, О. О. Холодова); розвиток самопізнання як механізму професійної освіти майбутніх психологів-практиків у вищій школі (Т. В. Бушуєва, В. О. Михайлова, Н. І. Пов'якель), використання активних методів навчання, тренінгів, прогнозування та розв'язання психологічних ситуацій, застосування інноваційних методик (В. В. Власенко, С. В. Васьківська, П. П. Горностай, Л. В. Долинська, В. І. Карикаш, Н. І. Пов'якель, Н. Ф. Шевченко, Т. С. Яценко та ін.).

Інакше кажучи, попередження та подолання проявів професійної дезадаптації в процесі підготовки у вищій школі можливі за рахунок конструктивного спрямування фахової підготовки на розвиток особистості майбутнього психолога-практика шляхом активізації самоусвідомлення та саморозвитку особистості в контексті майбутньої професійної діяльності. Саме тому найбільш важливою постає проблема не тільки забезпечення майбутнього психолога знаннями щодо чинників професійної дезадаптації, але й їх чітка диференціація відносно спрямування та активізації саморозвитку особистості щодо їх попередження і подолання.

У **другому розділі** – *"Психологічні особливості, прояви і тенденції професійної дезадаптації у студентів-психологів"* – обґрунтовано методику та здійснено психологічний аналіз результатів констатувальної частини дослідження. Охарактеризовано психодіагностичний інструментарій, описано якісно-кількісний аналіз отриманих результатів професійної дезадаптивності та професійної дезадаптованості як чинників професійної дезадаптації, визначено їх взаємозв'язок та специфіку, досліджено складові професійної адаптації/дезадаптації. Дослідно-експериментальна робота виконувалась на базі НПУ імені М. П. Драгоманова. Дослідження проводилося впродовж 2002–2006 років. Різними видами дослідно-експериментальної роботи було охоплено 300 студентів – майбутніх психологів першого – п'ятого курсів денної форми навчання.

Професійна дезадаптація досліджувалася за допомогою спеціально підібраного комплексу психодіагностичних методик, функціональне призначення яких відповідає висунутому припущенню дослідження. У межах реалізації І блоку діагностичного комплексу досліджувалася структурна організація психологічних властивостей адаптивного потенціалу студентів-психологів, сформованість яких підтверджує висунуте нами припущення щодо існування особистісних та зовнішніх чинників і психологічних механізмів у проекції внутрішніх деструкцій, які спричиняють професійну дезадаптацію.

Встановлено, що зі збільшенням терміну навчання у досліджуваних підвищується рівень особистісної адаптивності (в межах професійної адаптації), оскільки за отриманими показниками методики спостерігається підвищення середніх результатів впродовж усіх років навчання. Водночас, отримані результати значущості розбіжностей за t-критерієм Ст'юдента виділяють значущу розбіжність у рівнях сформованості

адаптивності між середніми показниками студентів першого та третього курсів (рівень значущості t-критерію p≤0,05). Отримані експериментальні результати фіксують також незначні розбіжності у середніх показниках між студентами III і IV курсів, IV і V курсів, III і V курсів студентів-психологів, оскільки t- критерій тут виявився незначущим. Тобто змістовне наповнення підготовки студентів виявляє адекватно сформовані навчальні впливи на формування їх особистості. Таким чином, можна констатувати, що адаптивні можливості студентів-психологів набувають свого певного піку у розвитку до кінця третього року навчання, у подальшому ж спостерігається значне зниження динаміки ефективної професійної адаптації в умовах вищої школи, тобто, вже на третьому році навчання спостерігається тенденція до професійної дезадаптації досліджуваних (табл. 1).

Таблиця 1

Психологічні особливості адаптивності студентів-психологів (за методикою А.Маклакова і С.Черняніна)

N=300

Динаміка розвитку адаптивного потенціалу (етапи становлення)	Психологічні показники розвитку адаптивного потенціалу (%)			Психологічні сфери особистості з розвитку адаптивності					
	низький	Середній	високий	Шкала поведінкової регуляції		Шкала комунікативних якостей		Особистісний адаптивний потенціал (інтегральний показник)	
				%	t-p≤0,05	%	t-p≤0,05	%	t-p≤0,05
1 курс	73,1	14,9	12	23,1	+2,14	12,4	+0,34	48,9	+3,31
2 курс	58,4	22,3	19,3	26	+2,01	15,4	+0,14	50,2	+3,01
3 курс	30,2	39,5	30,3	31,1	+2,14	18,4	+0,34	50,9	+3,31
4 курс	31,8	35,9	32,3	32	+2,01	20,4	+0,14	53,2	+3,01
5 курс	32	44,6	23,4	30	+2,01	19,4	+0,14	56,2	+3,01

Отримані експериментальні результати дозволили здійснити ранжування досліджуваних за такими експериментальними групами: експ.гр.1 – досліджувані з високим рівнем адаптивного потенціалу; експ.гр.2 – досліджувані з середнім рівнем адаптивного потенціалу; експ.гр.3 – досліджувані з низьким рівнем адаптивного потенціалу. За результатами проведення методики "Особистісний семантичний диференціал Ч. Осгуда" (ОД) (адаптованого в НДІ імені В. М. Бехтєрєва) встановлено, що досліджуваним експ.гр.1 притаманний оптимальний рівень самооцінки за фактором "Сила" (4,3 % – низькі значення, 55 % – середні значення, 40,7 % – високі). Це свідчить про те, що студенти-психологи з високим рівнем адаптивних якостей впевнені у собі, незалежні, розраховують на власні сили у складних ситуаціях. За фактором "Оцінка" значення більшої частини досліджуваних віднесені до оптимального рівня (низькі

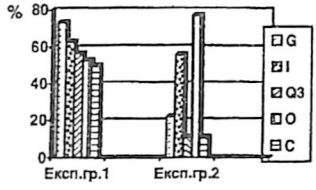
значення – 5,2 %, середні – 53,4 %, високі значення – 41,4 %). Ці дані засвідчують, що студенти з високим рівнем адаптації усвідомлюють себе як носія позитивних, соціально бажаних характеристик. Фактор "Активність" має такі показники: низькі значення – 7,8 %, середні – 50,7 %, високі значення – 41,5 %. Дані результати вказують на високу активність, товариськість студентів. Проведення статистичної обробки за допомогою φ-критерія Фішера, який оцінює достовірність відмінностей між відсотковими частками двох вибірок, показало істотні відмінності за факторами "Сила" і "Оцінка" (0,05 рівень значущості). У досліджуваних студентів з високим рівнем адаптації за факторами "Сила" та "Оцінка" переважають середні значення. На підставі цього можна зробити висновок, що студенти-психологи з високим рівнем адаптивного потенціалу здатні до оцінки соціально бажаних характеристик з урахуванням потенційних можливостей власних больових якостей.

Аналіз одержаних результатів експ.гр.2 за визначеними показниками вказує, що у більшості досліджуваних із середнім рівнем адаптації за фактором "Сила" оптимальний рівень сформованості самооцінки і визначається значеннями: низькі – 14,3 %, середні – 49,5 %, високі – 36,2 %. За фактором "Оцінка" сформованість самооцінки особистісних якостей констатується наступними значеннями: низькі – 24,2 %, середні – 27,4 %, високі – 48,4 %. Фактор "Активність" має найбільшу кількість середніх значень – 54,3 %, низьких значень – 7,5 %, високих – 38,2 %. Проведення статистичного аналізу на основі φ-критерію ($p \leq 0,01$) виявило значні статистичні відмінності за показниками "Сила" та "Оцінка", що свідчить про те, що досліджувані студенти цієї групи мають схильність до виділення у власній самооцінці тенденцій до її соціальної орієнтації та значущості.

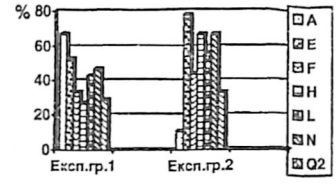
Отримані результати діагностики експ.гр.3 вказують на те, що студенти з низьким рівнем адаптивного потенціалу мають високі показники за низькими значеннями факторів "Сила" (низьке значення – 23,4 %), "Оцінка" (низьке значення – 33,8 %), "Активність" (низьке значення – 19,8 %). Констатація психологічних чинників, які сприяють появі дезадаптації, призвела до необхідності виявлення симптомокомплексу адаптованості та симптомокомплексу дезадаптованості на основі здійсненого порівняльного аналізу специфічних особистісних психологічних властивостей досліджуваних студентів-психологів. Зокрема, як стійких до дезадаптивних процесів, було визначено досліджуваних студентів, які отримали середні та високі значення за результатами діагностики адаптивного потенціалу і уразливих до дезадаптивних процесів було визначено на основі отриманих низьких значень. Діагностика на основі пілотажного дослідження дозволила визначити особливості адаптивного потенціалу з позиції існування симптомокомплексів: "стійкі до дезадаптації" – експ.гр.1 та "уразливі до дезадаптації" – експ.гр.2.

Дослідження психологічного чинника професійної дезадаптції – професійної дезадаптивності, здійснювалося за допомогою методики СПА К. Роджерса-Р. Даймонта і вирішення професійно-важливих психологічних завдань, в результаті яких було встановлено, що студенти стійкі до професійної дезадаптації мають середній рівень самоприйняття (87,3 % досліджуваних) та тенденцію до інтернальності (74,2 % досліджуваних). У вибірці студентів, уразливих до дії дезадаптивних факторів професійного середовища, виявлено 69,4 % досліджуваних з низькиим рівнем самосприйняття та 58,7 % з низьким рівнем інтернальності.

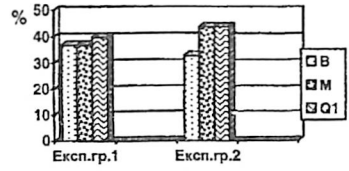
Експериментальне дослідження характерологічних особливостей студентів-психологів призвело до визначення градації особистісних профілів у контексті професійної адаптації/дезадаптації і виявлення їх найбільш значущих відмінностей за психологічними чинниками. Виділено три профілі особистості майбутнього психолога в контексті визначення схильності до професійної дезадаптації. Особлива увага приділялася профілям досліджуваних експ.гр.2 ("уразливих до дезадаптації"). Особистісні профілі (ОП) створювалися з позиції диференціації представлених характерологічних особливостей та їх об'єднання у такі блоки: саморегулятивний особистісний профіль (рис. 1а); соціальний особистісний профіль (рис. 1б); когнітивний особистісний профіль (рис. 1в).

а) саморегулятивний ОП

б) соціальний ОП

в) когнітивний О.П.

Рис. 1. Особистісні профілі студентів з різною схильністю до професійної дезадаптації (за тестом Р.Кеттелла)

Експериментальні обґрунтування саморегулятивного профілю та порівняльних характеристик експ.гр.1 та експ.гр.2 (див. рис. 1а) засвідчують, що, досліджувані, уразливі до дії дезадаптивних факторів професійного середовища характеризуються емоційною нестійкістю (С – 68,5 %), низьким самоконтролем (Q3 – 87,9 %) за умови слабкості Я (G – 76,3 %) та невпевненості (О – 77,1 %), що дозволяє констатувати розвиненість професійної дезадаптивності та професійної дезадаптованості.

Порівняльний аналіз соціальних особистісних профілів також виявив істотні відмінності між двома досліджуваними групами (див. рис. 1б). Спрямованість характерологічних особливостей за фактором А (щирість – відчуженість) свідчить про те, що у студентів, "уразливих до дезадаптації", така спрямованість виражена незначним чином (10,8 %). Отже, такі студенти-психологи формальні у контактах, замкнені. Аналіз результатів за фактором Е (наполегливість – покірність) показав, що студенти експериментальних груп конформні, схильні недооцінювати власні можливості. Досліджувані з подібними характерологічними особливостями "уразливих до дезадаптації" складають більшість – 76,7 %. У студентів, "стійких до дезадаптації", перераховані особистісні якості виражені меншою мірою – 52,3 %.

Порівняльний аналіз показників когнітивного профілю не виявив істотних відмінностей між студентами-психологами обох груп (див. рис. 1в). Практично рівномірно розподілилися градації високих, середніх і низьких показників за фактором В (високий інтелект – низький інтелект). Аналіз результатів за фактором М (мрійливість – практичність) показав, що студентів обох експериментальних груп характеризує самобутній світогляд, мрійливість. Проте у досліджуваних експ.гр.2 даний показник виражений значніше, ніж у студентів експ.гр.1: В – 37 %, М – 44 %.

Професійну адаптованість/дезадаптованість як психологічний чинник ми обчислювали за допомогою кореляційного зв'язку показника "особистісного адаптивного потенціалу", виявленого за допомогою особистісного опитувальника А. Маклакова та С. Черняніна з показниками методики Р. Кеттелла. У такий спосіб визначалися суб'єктивні психосемантичні значення особистісних психологічних чинників (первинних факторів Р. Кеттелла). Диференціювавши особистісні психологічні властивості, які у досліджуваних студентів є дійсно вразливими, чи, навпаки, стійкими до професійної дезадаптації, нами виявлено особистісний простір студентів-психологів із різним рівнем професійного адаптивного потенціалу та визначено структурування чинників професійної адаптації/дезадаптації на рівні симптомокомплексів.

Дослідження професійної адаптації/дезадаптації здійснювалося у відповідності до окреслених завдань і отримані результати дозволили констатувати наявність симптомокомплексів "стійкі" та "уразливі". У контексті дослідження встановлено, що стійкі до дезадаптивних факторів досліджувані мають розвиненість професійної адаптивності та професійної адаптованості, як психологічних чинників попередження і подолання професійної дезадаптації, а "уразливі" особистості мають тенденції до сформованості професійної дезадаптивності та професійної дезадаптованості як психологічних чинників професійної дезадаптації. Виявлення даних чинників дозволяє констатувати, що студентам, стійким до деседаптації, властива тенденція до формування професійного адаптивного потенціалу, а для уразливих характерними є відсутність цілісності та стійкості особистості як передумови до формування професійного адаптивного потенціалу.

В цілому одержані дані свідчать про необхідність розробки цілеспрямованої системи роботи з розвитку психологічних чинників і механізмів професійної адаптації майбутніх психологів у процесі їх професійної підготовки, що й стало предметом формувального експерименту.

У **третьому розділі** – *"Психологічні шляхи і засоби попередження та подолання професійної дезадаптації у майбутніх психологів-практиків"* – обґрунтовано та представлено методику, зміст та основні результати формувального експерименту. Метою даного етапу дослідження є обґрунтування, зміст і результати впровадження програми, спрямованої на розвиток психологічних чинників професійної адаптації психолога-практика в умовах вищої школи за допомогою активізації психологічних механізмів самоусвідомлення, саморегуляції і саморозвитку.

Впровадження авторської програми "Розвивально-адаптивних психотехнологій з попередження та подолання професійної дезадаптації у майбутнього психолога-практика" (РАПС) базувалося на застосуванні у системі підготовки психологів

психопрофілактичних та психокорекційних заходів розвивально-адаптивних психотехнологій.

Програма реалізовувалася поетапно: а) *діагностичний етап*, на якому прогнозувалися ті особистісні якості, які зумовлюють появу можливої дезадаптації; б) *етап психологічного впливу* з застосуванням спеціальних форм і методів роботи (психологічне консультування, індивідуальна і групова робота у формі розвивально-адаптивного тренінгу) для попередження і подолання професійної дезадаптації; в) *етап психологічного супроводу*: регулярне спостереження за діяльністю студентів під час проходження виробничої практики, проведення додаткових психологічних консультацій, інструктування і навчання у тренінгових групах.

Досліджувані становили такі вибірки: експ.гр.1 (студенти 1 курсу, впровадження психопрофілактики професійної дезадаптації) та контр.гр.1 (по 35 осіб у кожній). Досліджувані студенти-психологи четвертого року навчання, які виявили уразливість до професійної дезадаптації на особистісному рівні (діагностичне обстеження) і у процесі реалізації завдань навчально-професійної діяльності (за даними керівників практик) також склали дві групи – експ.гр.2 і контр.гр.2 (по 25 осіб у кожній).

Серед методів психопрофілактики ми застосовували розвивально-адаптивні психотехнології: технології розвитку психічної саморегуляції; технології розвитку когнітивної саморегуляції з елементами суггестії; елементи саморозвивального програмованого навчання; технології асертивності у контексті емоційно-вольової, поведінкової та когнітивної саморегуляції, метод антиципації.

У межах психокорекційного блоку дослідження застосовувалися як методи психопрофілактичного блоку (створення психологічного портрету майбутнього психолога-практика, спостереження, психологічне тестування тощо), так і суто психококрекційно зорієнтовані методи та прийоми, зокрема, дослідження студентів у період першої навчально-виробничої практики (психодіагностична) та навчально-виробничої психокорекційної практики і впровадження спецкурсу "Психологія професійної адаптації/дезадаптації".

Критеріями ефективності застосованої програми виступали: зовнішньо зумовлені фактори – відсутність розчарувань у професії, прагнення до професійного особистісного зростання, позитивна самооцінка фахової спроможності, розвиненість професійної гнучкої культури регуляції; внутрішньо зумовлені фактори – впевненість у собі, низький рівень тривожності, високий рівень самоусвідомлення, саморегуляції та саморозвитку.

Ефективне впровадження психопрофілактичних заходів передбачало констатацію у досліджуваних студентів тенденцій до рефлексії у межах самоусвідомлення, саморегуляції та саморозвитку: розвиненість здатності до усвідомлення себе з позиції сприйняття іншими; розвиненість адекватної самооцінки, розуміння власних проблем та визнання недоліків; розвиненість умінь до побудови плану власного самовиховання, усвідомлення особистісних властивостей, які забезпечують успішну професійну адаптацію.

Впровадження психокорекційних заходів передбачало акцентування у тренінговій роботі на розвитку та активізації особистісного потенціалу досліджуваних студентів, професійного адаптивного потенціалу і наявності наступних умов: розвиненість

особистісної та професійної рефлексії; розвиненість вміння диференціювати та виражати власні почуття, усвідомлення необхідності вольової регуляції власних емоційних станів; розвиненість самоусвідомлення та самовідкриття власного "Я" у професійній міжособистісній взаємодії.

Нами виділено і конкретизовано основні концептуально-методичні принципи організації розробленої програми: цілісність, компресивність, монадологічність, символізм. Здійснено диференціацію методів психопрофілактики та психокорекції професійної дезадаптації. Розроблено методичні засоби, в яких інтегровані прийоми тренінгу спеціальних умінь та тренінгу сензитивності, метою яких виступали розвиток та активізація психологічних чинників і механізмів попередження й подолання професійної дезадаптації у майбутніх психологів-практиків. Впровадження програми розвивально-адаптивних психотехнологій передбачало емпіричне вивчення особистості студента-психолога, зокрема, особливостей емоційного реагування, мотивації, специфіки формування, структури і функціонування системи міжособистісних відносин; досягнення усвідомлення і розуміння причинно-наслідкового зв'язку між особливостями системи відносин; наявність психотравмуючої ситуації, об'єктивне положення і ставлення оточення; відносини з товаришами по навчанню, наявність неадекватних реакцій і девіантних форм поведінки.

Завершальним етапом дисертаційного дослідження було проведення контрольної частини формувального експерименту, метою якого було визначення ефективності програми розвивально-адаптивних психотехнологій з попередження та подолання професійної дезадаптації у майбутнього психолога-практика.

Аналізуючи результати формувальної частини дослідження, ми простежили розвиток професійного адаптивного потенціалу психолога-практика та визначили і перевірили його динаміку в умовах вищої школи до і після застосування розвивально-адаптивних психотехнологій. Отримані результати вказують на зростання професійного адаптивного потенціалу студентів експериментальної групи. Відбулися зміни і у розвитку саморегуляції поведінкової складової особистості студентів. Цей факт дає підставу стверджувати, що психопрофілактика виступає неабияким психологічним впливом за умови її своєчасного застосування, оскільки іноді, "уразливі до дезадаптації" особистісні якості, можуть важче піддаватися психокорекції. Здійснивши дослідження особистісної структури студентів-психологів за допомогою опитувальника Р. Кеттелла – 16–PF (форма С) та розрахувавши коефіцієнт кореляції з показником адаптивного потенціалу, ми операційно отримали дані, які дозволили констатувати динаміку у змінах особистісних профілів (табл. 2). Аналіз динаміки змін у характері реагування студентів контрольної та експериментальної груп на ситуації фрустрації був здійснений за методикою "Незакінчені речення" А. Філіпса. Констатується, що студенти експериментальної групи порівняно зі студентами контрольної групи, краще керують своїми емоційними станами і поведінкою у складних життєвих та професійних ситуаціях, вирішують внутрішні протиріччя, міжособистісні конфлікти.

Таким чином, результати формувальної частини дослідження підтвердили загалом гіпотезу дослідження. Встановлено, що своєчасна психопрофілактика професійної дезадаптації у майбутніх психологів-практиків забезпечує розвиток професійної адаптивності, професійної адаптованості та професійного адаптивного потенціалу, що у

подальшому дозволить ефективно виконувати професійну діяльність. Визначено, що психокорекція професійної дезадаптації дозволяє здійснити психологічний вплив на особистість студента з метою подолання професійної дезадаптивності, професійної дезадаптованості, які виступають чинниками професійної дезадаптації та сприяти розвитку професійної адаптивності та професійної адаптованості і, як наслідок, формування професійного адаптивного потенціалу. Водночас, за умови несвоєчасності застосування психопрофілактичних та психокорекційних заходів з попередження та подолання професійної дезадаптації у процесі навчання у ВНЗ виникає необхідність щодо уточнення відповідності психолога вимогам до впровадження практичної діяльності.

Таблиця 2

Динаміка змін у професійному адаптивному потенціалі студентів (після психокорекційного впливу)

N=50

Особистісні профілі	Досліджувані								t-крит. Ст'юдента	Рівень значущості
	Експ. гр.				Контр. гр.					
	до (%) експерименту	абсолют. к-ть	після (%) експерименту	абсолют. к-ть	до (%) експерименту	абсолют. к-ть	після (%) експерименту	абсолют. к-ть		
Саморегулятивний	20	5	40	10	32	8	36	9	7,1/0,39	0,001/не знач.
Соціальний	72	18	32	8	36	9	20	5	7,4/0,19	0,001/не знач.
Когнітивний	8	2	28	7	32	8	44	11	8,1/0,39	0,001/не знач.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення проблеми попередження та подолання професійної дезадаптації психологів-практиків шляхом встановлення психологічних чинників, механізмів, змістовних складових професійної дезадаптації; виділення особистісних профілів професійної дезадаптації. Розроблено та впроваджено інтегровану програму психопрофілактики, психокорекції з попередження та подолання професійної дезадаптації; розвитку професійного адаптивного потенціалу за умов сформованих механізмів самоусвідомлення, саморегуляції, активізації особистісних ресурсів до саморозвитку у майбутніх психологів-практиків.

1. Внутрішня позиція особистості зумовлюється розвитком адаптивності як особистісної властивості, а у контексті професійної діяльності здійснюється розвиток професійної адаптивності та професійної адаптованості як психологічного механізму професійної адаптації. Адаптованість являє собою феномен, що інтегрує вплив середовищних та внутрішніх факторів на процес адаптації особистості.

2. Професійна дезадаптація виступає наслідком порушення розвитку адаптивності особистості та адаптованості до професійного середовища і спричиняє порушення у функціонуванні адаптивного потенціалу особистості та нівелює розвиток професійного адаптивного потенціалу. Очевидним виступає аспект особистості психолога, психолога-практика, який включений у систему професійної підготовки у межах ВНЗ. Теоретичний аналіз досліджуваної проблеми дозволяє здійснити акцент саме на внутрішніх особистісних чинниках студента-психолога, які формують адаптивність, та зовнішніх, активізованих соціальним оточенням, зокрема, у межах вищої школи, інтеграція яких призводить до формування адаптованості в контексті майбутньої професійної діяльності за умов розвитку психологічних механізмів самоусвідомлення, саморегуляції та саморозвитку.

3. Симптомокомплексами професійної дезадаптації є стійкість та уразливість до дії дезадаптуючих факторів. Студентам-психологам, уразливим до професійної дезадаптації, властиві типологічні якості особистості – дискорданти та потенційні дискорданти, які виступають передумовами до розвитку професійної дезадаптивності та професійної дезадаптованості. Дослідження особистісної структури засвідчує, що саме такі студенти мають тенденцію до розмитості зовнішньої чи внутрішньої спрямованості особистості, їм притаманні риси як інтроверта, так і екстраверта, тобто вони є амбівертами.

4. Характерологічні особливості студентів – майбутніх психологів зумовили градацію особистісних профілів у контексті професійної адаптації/дезадаптації: емоційно-вольові особливості – саморегулятивний особистісний профіль; комунікативні властивості та особливості міжособистісної взаємодії – соціальний особистісний профіль; інтелектуальні особливості – когнітивний особистісний профіль.

5. Професійна дезадаптація має структуру, складовими якої виступають особистісні властивості чи професійна дезадаптивність та психічний стан – професійна дезадаптованість. Інтеграція даних структурних компонентів формує тенденцію до порушення розвитку професійного адаптивного потенціалу. На рівні особистісної організації проявляються симптомокомплекс стійкості до професійної дезадаптації та симптомокомплекс уразливості до професійної дезадаптації і експериментальним шляхом виділені їх психологічні чинники.

6. Професійна дезадаптація зумовлюється такими чинниками: професійна дезадаптивність (високий рівень тривожності, екстернальність, низький рівень самоприйняття та саморегуляції, дискордантність, агресивність, психічна ригідність, конфліктність); професійна дезадаптованість (негативна психічна напруженість, готовність до ризику, емоційна нестабільність, орієнтація на норми групи, непередбачуваність поведінки, відсутність творчого потенціалу). Інтелектуальність, як якісна характеристика професійної адаптивності, притаманна досліджуваним з властивостями стійкості до професійної дезадаптації і забезпечується: високим інтелектом, освіченістю, розвинутим логічним мисленням, гнучкістю.

7. Ефективність психопрофілактичної та психокорекційної роботи з попередження та подолання професійної дезадаптації досягається через систему методів, прийомів, засобів та психотехнологій у межах психопрофілактичного та психокорекційного впливів. Психологічними чинниками попередження та подолання професійної

дезадаптації психологів у процесі навчально-професійної діяльності виступають професійна адаптивність, професійна адаптованість та професійний адаптивний потенціал. Якісними показниками професійної адаптованості як чинника попередження та подолання професійної дезадаптації виступають: самоусвідомлення особистістю самої себе, адекватна самооцінка, рефлексія, вміння диференціювати і виражати свої почуття, усвідомлення необхідності відкриття власного "Я", емоційна стабільність та активізація творчого потенціалу. Професійну адаптивність характеризує: впевненість у собі, адекватний розв'язанню професійних завдань рівень тривожності, високий рівень саморегуляції, здатність до конструктивного розв'язання конфліктних ситуацій, низька внутрішня та зовнішня конфліктність, здатність до адекватної оцінки різноманітних життєвих та професійних ситуацій, навички самокерування психоемоційними станами.

8. Професійний адаптивний потенціал забезпечується функціонуванням таких якісних психологічних особистісних особливостей як відсутність розчарувань у професії, прагнення до професійного й особистісного зростання, позитивна самооцінка фахової спроможності, самоскеровування власних емоційних станів та поведінки у складних професійних ситуаціях, вирішення внутрішніх суперечностей та міжособистісних конфліктів у професійній діяльності, позитивна "Я-концепція".

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечувалися послідовною реалізацією теоретичних положень у вирішенні завдань емпіричного дослідження; застосуванням системи методів та прийомів, адекватних об'єкту, предмету, меті та завданням дослідження; проведенням дослідно-експериментальної роботи з дотриманням вимог надійності та валідності; репрезентативністю вибірки і використанням методів математичної статистики для обробки отриманих даних.

Проведене дослідження не вичерпує усієї глибини поставленої проблеми. Перспективи подальшої науково-дослідної роботи вбачаємо у вивченні розвитку адаптивного потенціалу особистості в процесі реалізації завдань професійної діяльності як чинника особистісного самовдосконалення та професійного зростання у межах навчально-професійної діяльності психолога та поглибленому вивченню динаміки й специфіки формування професійного адаптивного потенціалу у відповідності до диференціації етапів навчання.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Федоренко А. Ф. Психологічні передумови успішної професійної адаптації практичних психологів освітянської галузі / А. Ф. Федоренко // Зб. наук. праць "Психологія" НПУ імені М. П. Драгоманова. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2002. – Вип. 18. – С. 184–189.

2. Федоренко А. Ф. Психологічна експертиза конфліктності як передумова виникнення професійної дезадаптації фахівця в галузі практичної психології / А. Ф. Федоренко // Конфліктологічна експертиза : теорія і методика. – К. : Т-во конфліктологів України ІППО АПН України, 2002. – Випуск 3 : методика конфліктологічної експертизи. – С. 77–81.

3. Федоренко А. Ф. Особистісні чинники успішності професійної адаптації практичних психологів / А. Ф. Федоренко // Зб. наук. праць "Психологія" НПУ імені М. П. Драгоманова. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. – Вип. 22. – С. 205–209.

4. Федоренко А. Ф. Психологічні особливості попередження професійної дезадаптації у практичній діяльності психолога / А. Ф. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. – Випуск 5 (29). – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2005. – С. 86–90.

5. Федоренко А. Ф. Технології практичної психології у психопрофілактиці професійної дезадаптації психологів-практиків / А. Ф. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – Випуск 17 (41), ч. 2. – С. 66–71. – (Серія 12. "Психологічні науки").

6. Федоренко А. Ф. Психопрофілактика професійної дезадаптації у майбутніх психологів в системі ВНЗ / А. Ф. Федоренко // Зб. наук. праць / Ун-т менедж. Освіти АПН України. – К. : Геопринт, 2008. – Випуск 9. – С. 338–346.

7. Федоренко А. Ф. До проблеми психологічного дослідження агресивності як виду деформованого психологічного захисту / А. Ф. Федоренко // Наукові записки. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2001. – Вип. XLII. – С. 132–134.

8. Федоренко А. Ф. До проблеми професійної адаптації психологів-освітян / А. Ф. Федоренко // Вісник : зб. наук. статей викл., докторів, аспірантів НПУ імені М. П. Драгоманова. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2002. – Випуск 4. – С. 62–66.

9. Федоренко А. Ф. Психологічні чинники виникнення професійної дезадаптації у практичних психологів / А. Ф. Федоренко // Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. "Проблеми педагогічної освіти у світлі рішень II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти і виступу Президента України Л. Д. Кучми". – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2002. – Ч. 4. – С. 143–146.

10. Федоренко А. Ф. Професійна дезадаптація як психологічний феномен: особливості психодіагностики та психокорекції / А. Ф. Федоренко // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції "Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість". – К. : Вид-во Європейського університету, 2003. – Т. 4 – С. 361–366.

11. Федоренко А. Ф. Психопрофілактика професійної дезадаптації психологів-практиків в системі вищої школи / Федоренко А.Ф. // Тези доповідей учасників Міжнар. наук.-практ. конф. "Методологія та технології практичної психології в системі вищої школи". – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова МОН України, Поліграф-Центр, 2007. – С. 184–186.

12. Пов'якель Н. І. Федоренко А. Ф. Психологія конфлікту / Н. І. Пов'якель, А. Ф. Федоренко // Навч.-практ. комплекс для студентів педагогічного факультету спеціальності "Практична психологія". – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2002. – 33 с.

13. Федоренко А. Ф. Профілактика і психокорекція відхилень у поведінці / А. Ф. Федоренко // Практична психологія : комплекс типових навчальних програм. Випуск 1. – К. : "Основа", 2005. – С. 96–109.

14. Федоренко А. Ф. Юридична психологія / А. Ф. Федоренко // Практична психологія : комплекс типових навчальних програм. Випуск 1. – К. : "Основа", 2005. – С. 240–251.

15. Федоренко А. Ф. Профілактика і психокорекція відхилень у поведінці / А. Ф. Федоренко // Практична психологія : комплекс типових навчальних програм. Випуск 3. – К. : Поліграф-Центр, 2007. – С. 224–232.

16. Федоренко А. Ф. Психологія професійної адаптації/дезадаптації / А. Ф. Федоренко // Практична психологія : комплекс типових навчальних програм / Наук. ред. проф. Н. І. Пов'якель. Випуск 4. – К. : Поліграф-Центр, 2008. – С. 115–131.

АНОТАЦІЇ

Федоренко А. Ф. Психологічні чинники попередження та подолання професійної дезадаптації у майбутніх психологів-практиків. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2008.

Дисертаційне дослідження присвячено теоретико-експериментальному вивченню професійної дезадаптації як феномену підготовки майбутніх психологів, психологів-практиків. Уточнено поняття "професійна адаптація/дезадаптація", "професійна адаптивність/дезадаптивність", "професійний адаптивний потенціал" "професійна адаптованість/дезадаптованість". Здійснено інтегроване вивчення симптомокомплексу "уразливість до дезадаптації" та симптомокомплексу "стійкість до дезадаптації" у контексті природи їх виникнення та впливу на подальшу професійну діяльність майбутнього психолога. Досліджено психологічну сутність та зміст професійного адаптивного потенціалу як чинника розвитку стійкості до дезадаптивних впливів професійного середовища. Виявлено психологічні чинники та механізми попередження і подолання професійної дезадаптації у майбутніх психологів-практиків, здійснено диференціацію особистісних профілів студентів-психологів у контексті професійної дезадаптації. Розроблено та апробовано програму розвивально-адаптивних психотехнологій (РАПС) з попередження та подолання професійної дезадаптації у майбутніх психологів-практиків.

Ключові слова: адаптація, дезадаптація, професійна адаптація/дезадаптація, професійна адаптивність/дезадаптивність, професійна адаптованість/дезадаптованість, професійний адаптивний потенціал, симптомокомплекс "уразливість до дезадаптації", симптомокомплекс "стійкість до дезадаптації", розвивально-адаптивні психотехногії.

Федоренко А. Ф. Психологические факторы предупреждения и преодоления профессиональной дезадаптации у будущих психологов-практиков. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2008.

В контексте исследования проблемы профессиональной дезадаптации в сфере подготовки будущих психологов-практиков особое внимание было сконцентрировано на исследовании специфики ведущей деятельности (учебно-профессиональной), личностной организации студентов психологов и специфики окружающей профессиональной среды в процессе обучения в вузе.

Теоретический анализ проблемы позволяет констатировать отсутствие тенденции к выделению адаптации и профессиональной адаптации как самостоятельного процесса личностного становления и развития. Как зарубежным, так и отечественным исследователям характерно рассматривать процесс адаптации в контексте

взаимообусловленности с процессом социализации. Одновременно исследования профессионального компонента адаптации выходят из выделения специфики самой профессиональной деятельности.

Экспериментальное исследование проблемы профессиональной дезадаптации реализовывалось с позиции исследования личности студента будущего психолога-практика и влияния внешних факторов на процесс профессиональной адаптации/дезадаптации. Методика психодиагностического исследования причин профессиональной дезадаптации предусматривала комплексную диагностику личности студента-психолога и поэтапное определение: имеющего адаптационного потенциала личности испытуемых студентов; психологические особенности адаптивности/дезадаптивности в системе самосознания личности будущих психологов; психологическую специфику симптомокомплекса профессиональной адаптированности/дезадаптированности. В результате было установлено, что профессиональная дезадаптация имеет структурную организацию, которую составляют личностные свойства или профессиональная дезадаптивность и психическое состояние – профессиональная дезадаптированность. Интеграция данных структурных компонентов формирует тенденцию к нарушению развития профессионального адаптивного потенциала. В процессе исследования были выделены на уровне личностной организации симтомокомплекс стойкости к профессиональной дезадаптации, симптомокомплекс уязвимости к профессиональной дезадаптации и экспериментальным путем выделены их психологические факторы. Экспериментальное исследование причин профессиональной дезадаптации позволяет констатировать взаимосвязь и взаимовлияние выделенных симптомокомплексов (стойкость и уязвимость к дезадаптационным факторам профессиональной среды), профессиональной дезадаптивности и профессиональной дезадаптированости, что и позволило выделить профессиональный дезадаптивный потенциал..

Преодоление профессиональной дезадаптации возможно путем внедрения в процесс подготовки будущих психологов-практиков психологической профилактики (первый год обучения в вузе) и психологической коррекции со студентами (четвертый год обучения), имеющими развитие профессиональной дезадаптивности и профессиональной дезадаптированости в контексте реализиции заданий учебно-профессиональной деятельности. Психопрофилактика и психокоррекция профессиональной дезадаптации представлена авторской программой развивающе-адаптивных психотехнологий (РАПС). Развивающе-адаптивные психотехнологии представляют собой интегрированную систему психологического тренинга и инновационных методов обучения (спецкурс по профессинальной адаптации/дезадаптации), внедрение которых способствует развитию профессионального адаптивного потенциала. Установлено, что профессиональная дезадаптация возникает как на первом, так и на последующих годах овладения учебно-профессиональной деятельностью, что выступает серьезной причиной и условием к разделению психологической профилактики предупреждения профессиональной дезадаптации и психологической коррекции преодоления профессиональной дезадаптаци. Выделена позиция использования психопрофилактики в структуре психокоррекции. Констатировано, что психологическая профилактика способствует

развитию симптомокомплекса профессиональной адаптированности у будущих специалистов, если ее используют в процессе обучения на 1–2 курсах. Психологическая коррекция выступает эффективной в процессе преодоления симптомокомплекса дезадаптированности, ее эффективность позволяет определить дальнейшую профессиональную пригодность будущего психолога-практика и обеспечить успешность его профессиональной деятельности.

Ключевые слова: адаптация, дезадаптация, профессиональная адаптация/дезадаптация, профессиональная адаптивность/дезадаптивность, профессиональная адаптированность/дезадаптированность, профессиональный адаптационный потенциал, симптомокомплекс "стойкость к дезадаптации", симптомокомплекс "уязвимость к дезадаптации", развивающие адаптивные психотехнологии.

Fedorenko A. F. The psychological factors of prevention and overcoming of professional nonadaptation of the future psychologists. – Manuscript.

Thesis for the scientific degree of the Candidate of Psychological sciences ine speciality 19.00.07 – Pedagogical and Secular Psychology. – National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov, Kyiv, 2008.

The Thesis is devoted to the theoretical-experimental studing of professional nonadaptation as the phenomenon of prepearing the future psychologists, psychologists-prectitioners. It is coordinated the concept "professional adaptation/nonadaptation", "professional adaptiveness/nonadaptiveness", "professional adapted/nonadapted", "professional adaptive potential". It is realized the integrative studing of the symptom complex "vulnerability to the nonadaptation" and " firmness to the nonadaptation" in the nature context of rise and influence on the future professional activity of the future psychologist-prectitioner. It is researched the psychological substance and content of adaptive potential as a progress factor of firmness to the professional nonadaptation. It is detected the psychological factors and mechanisms of prevention and overcoming of the professional nonadaptation, it is realized the differentiation of the psychological mechanisms and qualities of a person in the symptom complex "firmness to the nonadaptation" and "vulnerability to the nonadaptation". It is processed and tested the program of developmental-adaptive psychotechnologys with prevention and overcoming of the future psychologists-prectitioners.

Key words: adaptation, nonadaptation, professional adaptation/nonadaptation, professional adaptiveness/nonadaptiveness", "professional adapted/nonadapted", "professional adaptive potential", the symptom complex "firmness to the nonadaptation" and "vulnerability to the nonadaptation", developmental-adaptive psychotechnologys.

Підписано до друку 02.10.2008 р. Формат 60×90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 55.

«Видавництво "Науковий світ"»®
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Боженка, 17, оф. 504.
200-87-13, 200-87-15, 8-050-525-88-77